

Słowo od redaktorów

Tematyka podejmowana na łamach *Litteraria Copernicana* ma z naszej perspektywy podwójny wymiar – uniwersalny i ten związany z kilkoma ważnymi rocznicami, zwłaszcza z 620-leciem osadnictwa Tatarów na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, ze 100-leciem odzyskania przez Polskę niepodległości oraz z 50-leciem subdyscypliny naukowej zwanej *kitabistyką*.

Uczestnicy wydarzenia na skalę międzynarodową – obchodów 620. rocznicy osadnictwa Tatarów w Wielkim Księstwie, zorganizowanych przez Uniwersytety z Polski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; Uniwersytet w Białymstoku), Litwy (Uniwersytet Wileński) i Białorusi (Grodzieński Państwowy Uniwersytet im. Janki Kupały) przy współudziale organizacji tatarskich, w tym m.in. Muzułmańskiego Związku Religijnego w RP i Związku Tatarów RP oraz wielu gmin wyznaniowych z krajów współtworzących niegdyś Wielkie Księstwo Litewskie oraz Rzeczypospolitą Obojga Narodów podjęli refleksję nad wielowiekową obecnością Tatarów-muzułmanów na ziemiach Słowian. Obchodom towarzyszyły spotkania naukowe i prelekcje w ramach cyklu „Tatarzy-muzułmanie Wielkiego Księstwa Litewskiego: przeszłość, teraźniejszość, przyszłość. 620 lat Tatarów w historii, religii i kulturze Białorusi, Litwy i Polski”, mającego swoje odśłony w 2017 r. w trzech wymienionych krajach. Badacze pochyłili się nad tym historyczno-politycznym fenomenem, który zaistniał pięć wieków wcześniej, niż dzisiejsza wspólnota państw europejskich, czyli współczesna Unia Europejska.

Już bowiem u schyłku XIV w. wyznający islam Tatarzy – przenosząc się do chrześcijańskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego – przynieśli ze sobą własną religię, odmienną kulturę i język, inną tradycję, inne zwyczaje i obyczaje, a także inne uznawane przez siebie wartości. Orientalni przybysze najpierw znad Wołgi, później także z krymskiej Złotej Ordy, byli ówczesnymi uchodźcami oraz imigrantami szukającymi bezpiecznego i spokojnego życia dla siebie i swych rodzin. Wielkie Księstwo Litewskie, a także Rzeczpospolita Obojga Narodów przyjęły ich gościnnie, a oni przez ponad sześćset lat pozostali lojalnymi obywatelami, służąc przybranej Ojczyźnie pracą, a w razie potrzeby – przelewając w jej obronie krew. W zamian cieszyli się pełną tolerancją, opieką państwa i równością praw obywatelskich. Tutaj, w warunkach diaspory, przechowali przez ponad sześć wieków swoją religię i pamięć plemiennego, stepowego pochodzenia, tutaj stworzyli swe oryginalne piśmiennictwo, będące dzisiaj przedmiotem wszechstronnych badań naukowych w ramach nowej subdyscypliny naukowej zwanej *kitabistyką*.

Losy tego ludu orientального w historii Wielkiego Księstwa Litewskiego mogą dostarczyć zweryfikowanych wzorów i sposobów skutecznego rozwiązywania trudnych

problemów integracji odmiennych kultur, dwóch często wrogich sobie cywilizacji. Badacze historii i kultury Tatarów-muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego odnoszą do nich piękne słowa: *Tatarzy szczeropolscy*. Współcześni Tatarzy polscy mają świadomość, że przez wieki wspólnej egzystencji zostali obłaskawieni Słowiańszczyzną:

Jesteśmy obłaskawieni Słowiańszczyzną. [...] Jesteśmy Tatarzy staropolscy, a prof. Irena Sławińska z KUL mówiła o nas „szczeropolscy Tatarzy”. Przez wieki żyliśmy w słowiańskim otoczeniu. Nie byliśmy prześladowani. Byliśmy krajanami. Może to zdecydowało o naszym przywiązaniu do Rzeczypospolitej, o tym, że ztratiliśmy język, a nawet wschodnie rysy. Ale przechowaliśmy islam [...]. Przez sześćset lat byliśmy inkrustowani Słowiańszczyzną. Nawet nasze meczety wyglądają jak cerkiewki, kościółki. Ale to meczety! Nas nie trzeba nawracać*.

Fakty te należy widzieć i oceniać zwłaszcza w kontekście trudnych współczesnych wydarzeń społeczno-politycznych w Europie i na świecie, przy niebezpiecznym zderzeniu wartości Orientu z wartościami Occidentu.

Na zawartość tomu *Litteraria Copernicana* składają się zatem rozprawy i studia osób, które od wielu lat badają spuściznę kulturową Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wśród nich są rodowici Tatarzy z Polski, Litwy, Białorusi, Ukrainy, Rosji (Tatarstanu i Nogajowie z Republiki Karaczajo-Czerkieskiej), Bułgarii i Turcji. Podjęta przez nich tematyka ma wymiar ponadczasowy. Dotyczy bowiem fenomenu Wielkiego Księstwa Litewskiego jako miejsca zgodnej koegzystencji wielu narodowości, języków i kultur. Obejmuje więc swoim zakresem spuściznę kulturową litewsko-polskich Tatarów, w tym ich piśmiennictwo religijne oraz miejsca wspólnej pamięci – m.in. meczety i mizary. Na tom składają się ponadto artykuły z zakresu historii osadnictwa i dalszych losów Tatarów na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Prezentowana tematyka dotyczy również dziejów i dziedzictwa kulturowego Nogajów, Tatarów krymskich i kazańskich oraz Karaimów.

Mamy nadzieję, że zaprezentowane treści nie tylko pozwolą na odkrywanie kolejnych kart wspólnej historii, ale też wskażą kierunki rozwoju współczesnej tatarskiej kultury, przy zachowaniu i poszanowaniu odrębnych tożsamości.

Wartością niniejszej publikacji jest zatem prezentacja naukowej refleksji przedstawicieli świata Orientu i Occidentu nad naszą wspólną historią, współczesnością i przyszłością.

Joanna Kulwicka-Kamińska
Czesław Łapicz
Galina Miškinienė

* Wypowiedź tatarskiego intelektualisty Macieja Konopackiego w rozmowie z E. Południk 2004. „Szczeropolscy Tatarzy i partia Boga”. *Rzeczpospolita* 259 [z dnia 4 listopada].

Editors' Preface

The subject matter discussed in the pages of “Litteraria Copernicana” has from our perspective a dual dimension – universal and that related to several important anniversaries, especially with the 620th anniversary of the Tatar settlement in the lands of the former Grand Duchy of Lithuania, with the 100th anniversary of Poland regaining independence and the 50th anniversary of a scientific subdiscipline called kitabistics.

Participants of the event on an international scale – the celebration of the 620th anniversary of the Tartar settlement in the Grand Duchy, organized by Universities from Poland (Nicolaus Copernicus University in Toruń; University of Białystok), Lithuania (Vilnius University) and Belarus (Yanka Kupala State University of Grodno) at participation of Tatar organizations, including the Muslim Religious Union in the Republic of Poland and the Association of Tatars of the Republic of Poland as well as many denominational communes from the countries once co-constituting the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth have undertaken reflection on the centuries-old presence of Tatar-Muslims in the lands of the Slavs. The celebrations were accompanied by scientific meetings and lectures as part of the cycle “Tatars-Muslims of the Grand Duchy of Lithuania: past, present, future. 620 years of Tatars in the history, religion and culture of Belarus, Lithuania and Poland”, which has its editions in 2017 in the three countries mentioned. Researchers bent over this historical and political phenomenon that occurred five centuries earlier than today’s community of the European countries, i.e. the modern European Union.

Already at the end of the 14th century, Islamic Tatars – moving to the Christian Grand Duchy of Lithuania – brought with them their own religion, different culture and language, a different tradition, different customs, as well as other values recognized by them. Oriental arrivals first from the Volga, and later also from the Crimean Golden Horde, were then refugees and immigrants seeking a safe and peaceful life for themselves and their families. The Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth welcomed them hospitably, and they remained loyal citizens for over six hundred years, serving their adopted homeland with work and, if necessary, shed blood in its defense. In return, they enjoyed full tolerance, state protection and equal civil rights. Here, under the conditions of the diaspora, they stored their religion and memory of tribal, steppe, origin for over six centuries, here they created their original literature, which is now the subject of comprehensive scientific research as part of a new scientific subdiscipline called kitabistics.

The fate of this Oriental people in the history of the Grand Duchy of Lithuania can provide verified models and ways to effectively solve the difficult problems of integration of different cultures, two often hostile civilizations. Researchers of the history and culture of the Tatars-Muslims of the Grand Duchy of Lithuania refer to them beautiful words:

Tatarzy szczeropolscy (truly Polish Tatars). Contemporary Polish Tatars are aware that for centuries, they have been tamed by the Slavic culture.

We are tamed by the Slavic culture. [...] We are Old Polish Tatars, and prof. Irena Sławińska from the Catholic University of Lublin spoke about us „szczeropolscy Tatarzy” (truly Polish Tatars). For centuries, we lived in Slavic surroundings. We were not harassed. We were countrymen. Maybe it decided about our attachment to the Commonwealth, about the fact that we lost our language and even our Eastern features. But we have kept Islam [...]. For six hundred years, we were encrusted with the Slavic culture. Even our mosques look like churches, Orthodox churches. But these are mosques! We do not need to convert.*

These facts should be seen and assessed especially in the context of difficult contemporary socio-political events in Europe and in the world, with the dangerous clash of Orient values with Occident ones.

The content of this volume of the “Litteraria Copernicana” therefore consists of dissertations and studies of researchers who for many years have been studying the cultural heritage of the Tatars of the Grand Duchy of Lithuania. Among them, there are native Tatars from Poland, Lithuania, Belarus, Ukraine, Russia (Tatarstan and the Nogais from the Karachay-Cherkess Republic), Bulgaria and Turkey. The subject matter they undertake has a timeless dimension. It concerns the phenomenon of the Grand Duchy of Lithuania as a place of coexistence of many nationalities, languages and cultures. Thus, it covers the cultural heritage of Lithuanian-Polish Tatars, including their religious writing and memorial sites – including mosques and mizars. The volume also contains articles on the history of settlement and the future of the Tatars in the lands of the former Grand Duchy of Lithuania. The presented topics also apply to the fate and cultural heritage of Nogai, Crimean and Kazan Tatars and Karaims.

We hope that the content presented will not only allow you to discover the next pages of the common history, but also show the directions of development of the contemporary Tatar culture, while maintaining and respecting separate identities.

The value of this publication is that the representatives of the world of Orient and Occident present their scientific reflection of on our common history, present and future.

*Joanna Kulwicka-Kamińska
Czesław Łapicz
Galina Miškinienė*

* Statement of Tatar intellectual Maciej Konopacki in an interview with E. Południk 2004. „Szczeropolscy Tatarzy i partia Boga”. *Rzeczpospolita* 259 [November 4th].

Предисловие редакторов

С нашей точки зрения тема, рассматриваемая в *Litteraria Copernicana*, имеет двойное значение – универсальное и связанное с несколькими важными юбилеями, в частности, с 620-летием поселения татар на землях бывшего Великого княжества Литовского, 100-летием восстановления независимости Польши и 50-летием научной субдисциплины – *китабистики*.

Участники мероприятия международного масштаба – празднования 620-летия поселения татар в Великом княжестве, организованного университетами Польши (Университет Николая Коперника в г. Торунь; Белостокский государственный университет), Литвы (Вильнюсский университет) и Беларуси (Гродненский государственный университет имени Янки Купалы), при содействии татарских организаций, в том числе Мусульманского религиозного союза Польской Республики и Союза татар Польской Республики, а также многими религиозными общинами из стран, когда-то входивших в состав Великого княжества Литовского и Речи Посполитой Обоих Народов, приступили к обсуждению вопросов, касающихся многовекового присутствия мусульманских татар на землях славян. Праздничные мероприятия сопровождались научными встречами и лекциями из серии «Татары-мусульмане Великого княжества Литовского: прошлое, настоящее, будущее. 620 лет татар в истории, религии и культуре Беларуси, Литвы и Польши», которые в 2017 г. проходили в трех упомянутых выше странах. Исследователи занялись этим историко-политическим феноменом, который возник на пять столетий раньше, чем нынешнее сообщество европейских государств, то есть современный Европейский Союз.

Уже в конце XIV века последователи ислама – татары, переселившиеся в христианское Великое княжество Литовское, принесли с собой свою религию, иную культуру и язык, иные традиции, иные обычаи и нравы, иные признаваемые ими ценности. Восточные пришельцы из Волго-Уральского региона, Золотой Орды, а несколько позднее Крымского ханства и Ногайской Орды, были в то время беженцами и эмигрантами, ищущими безопасную и спокойную жизнь для себя и своих семей. Великое княжество Литовское и Речь Посполитая Обоих Народов гостеприимно их приняли, а они более шестисот лет оставались лояльными гражданами, служили своей родине трудом и, в случае необходимости, проливали кровь, защищая ее. Взамен они пользовались полным толерантным отношением, защитой со стороны государства и равными гражданскими правами. Здесь, в условиях диаспоры, они более шести веков сохраняли свою религию и память о родоплеменном степном происхождении, здесь они создали свою своеобразную систему письменности, которая сегодня является предметом

всесторонних научных исследований в рамках новой научной субдисциплины, получившей название *китабистика*.

Судьбы этого восточного народа в истории Великого княжества Литовского могут предоставить проверенные модели и пути эффективного решения сложных проблем интеграции разных культур, двух часто враждебных цивилизаций. Исследователи истории и культуры мусульман-татар Великого княжества Литовского дали им прекрасное название: *Tatarzy szczeropolscy* (*коренные польские татары*).

Современные польские татары знают о том, что на протяжении веков своего совместного существования они были обласканы славянами:

Мы обласканы славянами. [...] Мы – старопольские татары, а профессор Ирена Славиньская из Люблинского католического университета называла нас «szczeropolscy Tatarzy» (коренные польские татары). На протяжении многих веков мы жили в славянской среде. Нас не преследовали. Мы были земляками. Может быть, это стало причиной нашей привязанности к Речи Посполитой и того, что мы потеряли наш язык и даже наши восточные черты. Но мы сохранили ислам [...]. Шестьсот лет мы впитывали славянскую культуру. Даже наши мечети похожи на православные церкви, храмы. Но ведь это мечети! Нас не следует заставлять принимать другую веру*.

Эти факты следует рассматривать и оценивать, прежде всего, в контексте сложных современных общественно-политических событий, происходящих в Европе и мире, во время опасного столкновения восточных ценностей с ценностями Запада.

В данный том *Litteraria Copernicana* включены научные статьи и исследования ученых, в течение многих лет изучающих культурное наследие татар Великого княжества Литовского. Среди них коренные татары из Польши, Литвы, Беларуси, Украины, России (Татарстана и ногайцы из Карачаево-Черкесской Республики), Болгарии и Турции. Рассматриваемые ими вопросы имеют вечный смысл, потому что касаются феномена Великого княжества Литовского как места гармоничного сосуществования многих национальностей, языков и культур. Они охватывают культурное наследие литовско-польских татар, включающее их религиозные писания и места общей памяти – в том числе, мечети и мизары. Кроме того, в том вошли статьи, затрагивающие вопросы истории заселения и дальнейшей судьбы татар на землях бывшего Великого княжества Литовского. Представленная тематика касается также судьбы и культурного наследия ногайцев, крымских и казанских татар и караимов.

Надеемся, что представленные материалы позволят не только открывать очередные страницы совместной истории, но и укажут направления развития современной татарской культуры, сохраняя при этом уважение к отдельным народам.

Ценность данной публикации заключается в изложении научных размышлений представителей Востока и Запада о нашей общей истории, настоящем и будущем.

Joanna Kulwicka-Kamińska
Czesław Łapicz
Galina Miškinienė

* Высказывание татарского интеллектуала Мацея Конопцакого в интервью с E. Południk 2004. „Szczeropolscy Tatarzy i partia Boga”. *Rzeczpospolita* 259 [от 4 ноября].

Joanna Kulwicka-Kamińska*
Czesław Łapicz**

Zróżnicowanie formalne przekładów Koranu

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2020.002>

Streszczenie: W artykule podjęto zagadnienie przekładu Koranu na języki niekanoniczne. Zwrócono przy tym uwagę na ich zróżnicowanie formalne, zgodne z teorią idżazu. Skoncentrowano się na tłumaczeniach świętej Księgi islamu na język polski i starano się pokazać ich związek z ortodoksją. Wskazano zatem zgodność z doktryną islamu tatarskich tefsirów, a także oryginalność i odejście od niej w przypadku katechizmu Józefa Sobolewskiego pt. *Wykład wiary machometkańskiej czyli islamskiej...* Innym ważnym wnioskiem wynikającym z zestawienia tłumaczeń Koranu na język polski jest stwierdzenie, że zarówno najstarszy przekład, tj. tatarski tefsir (2. poł. XVI w.), jak i oba przekłady młodsze, czyli *Święty Koran* Ruchu Ahmadiyya (1990) oraz Koran w przekładzie polskim Jarosława Surdela (2011), mają status i akceptowaną przez dogmatykę islamu formę... tafsirów, to znaczy ‘wyjaśnień, objaśnień, wykładni’ arabskiego oryginału Świętej Księgi w języku polskim. Różnica dotyczy jedynie strony formalnej: rękopiśmienny tefsir Tatarów litewsko-polskich zachowuje klasyczną formę przekładu interlinearnego, natomiast przekłady z XX w. mają równoległy układ oryginalnego tekstu arabskiego oraz przekładowego – polskiego.

Słowa kluczowe: Koran, przekład, tefsir, Tatarzy Wielkiego Księstwa Litewskiego

29

LITTERARIA COPERNICANA 1(33) 2020

ISSNp 1899-315X

ss. 29–39

* Prof. UMK, dr hab. nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, dyrektor Centrum Badań Kitabistycznych i kierownik Podyplomowego Studium Logopedii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

E-mail: Joanna.Kulwicka-Kaminska@umk.pl | ORCID: 0000-0001-8566-9181.

** Em. profesor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Jego zainteresowania naukowe dotyczą języków i gwar słowiańskich (szczególnie polskich i białoruskich) oraz ich wzajemnych relacji systemowych i historycznych. Prowadzi badania nad piśmiennictwem Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego, zwłaszcza nad kitabami oraz tefsirami.

E-mail: lapicz@umk.pl | ORCID: 0000-0002-8878-8087.

The Formal Diversity of the Translations of the Qur'an

Abstract: The article is devoted to the problem of the translation of the Qur'an into non-canonical languages. In this context one emphasized their formal diversity, consistent with the theory of I'jaz. The author concentrated on the translations of the Holy Book of Islam into Polish. One demonstrated the compatibility of the Tatar tefsirs with the doctrine of Islam, and, in the case of Józef Sobolewski's catechism entitled *Wykład wiary machometkańskiej czyli islamskiej...*, also the originality and a departure from orthodoxy.

Another important conclusion resulting from the comparison of translations of the Qur'an into Polish is that both the oldest translation, i.e. Tatar tefsir (2nd half of the 16th century), and younger translations, i.e. the *Holy Qur'an* of the Ahmadiyya Movement (1990) and the Qur'an in Jarosław Surdel's Polish translation (2011), have the status and form of... tafsirs, i.e. 'explanations, interpretations' of the Arabic original of the Holy Book in Polish, accepted by the dogmatics of Islam. The only difference is in the formal aspect: the Lithuanian-Polish Tatar manuscript tefsir retains the classic form of an interlinear translation, while translations from the 20th century have a parallel arrangement of the original Arabic text and the translation one, i.e. Polish.

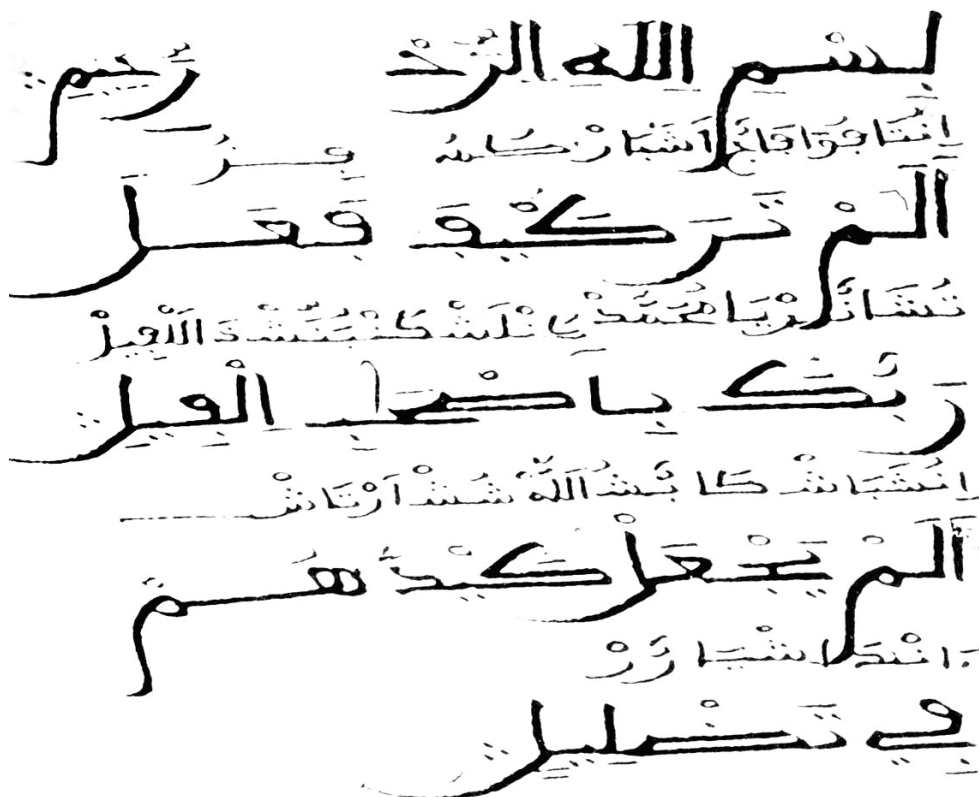
Keywords: Qur'an, translation, tefsir, Tatars of the Grand Duchy of Lithuania

1.

Mimo jednoznacznie negatywnego stanowiska muzułmańskich teologów (ulemów) i interpretatorów Koranu w kwestii przekładania świętej Księgi islamu, przekłady takie powstawały i przyczyniały się one do upowszechniania wiedzy o zawartości Księgi oraz o samej religii i kulturze islamu. Co więcej – przekłady wcale nie musiały być sprzeczne z doktryną islamu; chodzi o to, że muzułmańska teoria idżazu¹, zakazywała wprawdzie przekładania Koranu jako Księgi o wartości liturgicznej, jednak zarazem zezwalała na to pod warunkiem, że konkretny przekład powstawał nie po to, by z a s t ą p i ć Księgę, ale po to, aby pomóc ją z r o z u m i e ć. W praktyce znaczyło to, że wolno było dokonywać tłumaczenia tylko wtedy, gdy w intencji tłumacza przekład stawał się formą objaśnień do – obowiązkowo towarzyszącego przekładowi – oryginalnego tekstu arabskiego. Dlatego właśnie przekłady Księgi mogły powstawać nie tylko w krajach nieislamskich, w których przekład miał przeznaczenie nie tyle liturgiczne, ile poznawcze, lecz także w krajach o silnie zakorzenionych tradycjach islamu. Istnieje na przykład wiele przekładów Koranu na język perski, a więc jeden z głównych języków świata islamu; najstarsze z nich powstały już w X wieku. Jednak przekłady te zwykle

¹ Idżaz (z ar. *iğāz al-Our'ān*) – muzułmańska teoria głosząca i uzasadniająca cudowność Koranu, który jako Słowo Boga istnieje wyłącznie w języku arabskim, jest nienaśladowalny i niemożliwy do przełożenia na jakikolwiek inny język. Teoria idżazu *de facto* wykluczała przekładanie Koranu.

przybierały charakterystyczne formy: obecny w przekładzie tekst oryginalny, czyli arabski, zawsze był w jakiś sposób wyeksponowany jako pierwotny i ważniejszy, a towarzyszył mu odpowiednio skromniejszy – poprzez zastosowanie mniejszych liter lub odpowiedni układ graficzny – tekst wtórny, czyli przekład. Najczęściej przekład był umieszczany w układzie interlinearnym pomiędzy wersetami arabskimi, przy czym tekst arabski był pisany dużymi, wyraźnymi, literami w wersetach głównych, a niżej – w wersetach równoległych – zwykle literami mniejszymi lub wyraźnie skromniejszymi i tym odróżniającymi się od kształtu i wielkości liter arabskiego oryginału, był umieszczany przekład innojęzyczny (por. il. 1).

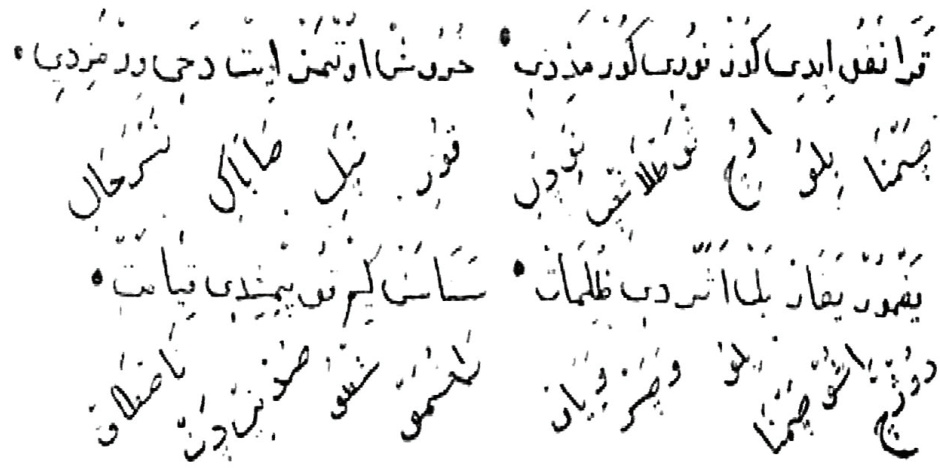
Il. 1. Przykład formy, jaką mogły przybierać przekłady Koranu

Ilustracja przedstawia ajaty 1–2 sury 105 pisane w tzw. *aljamiado*, tzn. w języku hiszpańskim zapisywanym alfabetem arabskim przez tzw. *morysków*, czyli hiszpańskich muzułmanów pozostających pod władzą chrześcijan (ilustracja reprodukowana za: Cook 2001)

2.

Graficzne i formalne odróżnianie tekstu oryginalnego (arabskiego) od przekładu na inne języki mogło również przybierać formę interlinearnych zapisów ukośnych w stosunku do tekstu oryginalnego, a więc samym układem różniących się od tekstu arabskiego; taką

właśnie formę mają tefsiry² Tatarów litewsko-polskich, a także ich fragmenty włączane do rękopiśmiennych kitabów³ i chamailów⁴ (por. np. il. 2).

Il. 2. Fragment często występującej w rękopisach muzułmanów litewsko-polskich legendy *Miradž*, opisującej nocne wniebowstąpienie proroka Muhammada (na podstawie tzw. kitaba Łuckiewicza; Stankievič 1933–1934: 357–390)

Najstarsze przekłady w takiej formie powstały w językach perskim i tureckim, co dokumentują m.in. badania starych tureckich kitabów Halila Ibrahima Usty (Usta 2011). Być może zasadna byłaby hipoteza, że geneza tefsirów i kitabów Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego wiąże się z raportem litewskiego pielgrzyma złożonym wezyrowi sultana Sulejmana w Stambule w 1558 roku (cyt. za Muchliński 1858).

3.

Aby wyraźnie i jednoznacznie odróżnić graficznie (wizualnie) oryginalny tekst arabski Koranu od zapisu tekstów wtórnych w językach, na które oryginał przekładano, stosowano również inne rozwiązania formalne. W przekładach znanych we współczesnym Iranie teksty arabski i perski bywają umieszczone na sąsiednich stronach, przy czym wersja arabska, jako ważniejsza, znajduje się po stronie prawej i jest napisana nieco większą, a tym samym wyróżniającą się, czcionką.

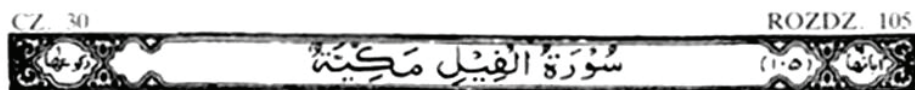
Podobny układ tekstu oryginalnego i przełożonego mamy w polskim przekładzie, wydanym w 1990 roku pod patronatem Ruchu Ahmadiyya; tekst arabski oraz polski stanowią tu

² Tzn. XVI-wieczny przekład Koranu na język polski, zachowany w licznych kopiach (nazwa pochodzi od ar. *tafsir* 'wyjaśnienie, interpretacja, objaśnienie, wykładnia, komentarz – szczególnie do Koranu').

³ Tzn. księgi o różnorodnej tematyce, związanej z religią islamu (nazwa pochodzi od ar. *kitāb* 'księga').

⁴ Tzn. modlitewniki muzułmańskie; nazwa pochodzi m.in. od ar. *ḥamala* 'nosić (przy sobie)'.

dwie kolumny pomieszczone równolegle na jednej stronie, przy czym arabski oryginał znajduje się po stronie prawej, ważniejszej z punktu widzenia układu ciągu treściowego, gdyż pismo arabskie czyta się w kierunku odwrotnym, niż łacińskie, tzn. od strony prawej ku lewej. Znaczy to, że czytanie Księgi rozpoczyna się od wersji arabskiej, a następnie – na poziomie tego samego wersetu, w kierunku odwrotnym – można odczytać jej polski przekład (por. il. 3).

1. W imię Boga, Miłosiernego, Litościwego.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

2. Czy nie wiesz, jak Pan twój postąpił z Właścicielami Słonia?³⁴³⁶

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ

3. Czy nie uczynił On, że ich plany spełzły na niczym?

أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضَلُّلٍ

4. I wysłał On przeciwko nim roje ptaków,³⁴³⁷

وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ

5. Które pożarły ich martwe ciała, uderzając nimi o bryły gliny.³⁴³⁸

تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ

6. I w ten sposób uczynił ich jak połamane żdźbła, zjedzonych.

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ

Il. 3. Układ tekstu arabskiego i przekładowego (polskiego) w Świętym Koranie Ruchu Ahmadiyya (na przykładzie sury 105, na s. 1412)

4.

Inaczej jest natomiast, jeśli w zapisie przekładu Koranu lub jego fragmentów na język lokalny nie został wykorzystany alfabet arabski; wówczas kierunek odczytu biegnie – zgodnie z tradycją łacińską – od strony lewej ku prawej; arabski tekst oryginału jest wtedy zwykle umieszczany jako pierwszy po stronie lewej. Taki układ mamy na przykład w monografii sury *Al-Fatiha*, której autor, Leszek Żuk (2002: 42–64), przytoczył w układzie równoległym, czyli obok siebie, przetransliterowany na łacinkę (w dużym zresztą uproszczeniu!) tekst arabskiego oryginału oraz jego polski przekład – przy czym tekst arabski (w transliteracji łacińskiej) umieścił po stronie lewej, a polski przekład – po prawej. Jednak i w tym układzie został utrzymany prymat tekstu arabskiego, bowiem to od niego (czyli tak, jak europejskim zwyczajem czyta się teksty pisane alfabetem łacińskim) zaczyna się odczyt tekstu (por. il. 4).

1. *Bismillah Ar-Rahman, Ar-Rahim*
2. *Al-hamdu lillaha-Rabbil-salameen*
3. *Ar-Rahman, Ar-Rahim*
4. *Malike Yaumiddeen*
5. *Iyyaka nabudu va Iyyaka nasta'en*
6. *Ihdinas siratal Mustaqeem*
7. *Siratallazina anamta alaihim, Ghair-il maghdhube alaihim va ladhal-leen.*

1. W imię Boga Miłosiernego, Litościwego
2. Chwała Bogu, Panu światów
3. Miłosiernemu, Litościwemu
4. Królowi Dnia Sądu
5. Oto Ciebie czcimy i Ciebie prosimy o pomoc
6. Prowadź nas drogą prostą
7. Drogą tych, których obsypałeś dobrodziejstwami, nie tych, na których jesteś zagniewany, ani tych, którzy błądzą.

II. 4. Tekst arabski I sury (Otwierającej) Koranu w transliteracji łacińskiej oraz jego polski przekład w artykule Leszka Żuka. Sam przekład jest identyczny, jak w *Świętym Koranie* wydanym przez Ruch Ahmadiyya i bardzo bliski tłumaczeniu Józefa Bielawskiego

5.

Jeszcze inne rozwiązanie formalne zastosowano w wydanym w 2006 r. przekładzie Koranu na język Tatarów krymskich. Dokonany przez Chadżiego Muchammeda-Rizi Fazila (Xadji Muxammed-Rizi Fazil 2006) przekład Koranu spełnia wymagania muzułmańskiej ortodoksji wyrażonej w teorii idżazu, bowiem językowej wersji krymsko-tatarskiej towarzyszy zsynchronizowana treściowo fotokopia arabskiego oryginału.

6.

Oryginalne rozwiązanie formalne zastosowano we współczesnym przekładzie Koranu na język rosyjski, autorstwa Mahometa-Nuriego O. Osmanowa. W tej edycji arabski tekst oryginału stanowi niezależny, autonomiczny składnik publikacji. Oto otwierając książkę według zwyczaju europejskiego (od strony lewej) mamy językową wersję rosyjską, natomiast otwierając książkę według układu orientalnego (od strony prawej) – otrzymujemy zwarty arabski oryginał Koranu, ułożony zgodnie z koraniczną tradycją. Zatem obie wersje: arabski oryginał oraz rosyjski przekład są w publikacji obecne, choć nie są ze sobą zsynchronizowane i nie występują w układzie równoległym.

7.

Trzeba podkreślić, iż do pewnego momentu wszystkie akceptowane przez doktrynę i praktykę islamu przekłady Koranu, pełniące w intencji autorów i w zgodzie z doktryną islamu

zaledwie funkcję komentarzy i objaśnień do tekstu oryginalnego⁵, były zapisywane alfabetem arabskim.

Dlatego szczególną uwagę należy zwrócić na inne rozwiązania, mianowicie na zapis przekładu nie alfabetem arabskim, lecz narodowym, a także na transkrypcję arabskiego tekstu koranicznego za pomocą alfabetów innych niż arabski.

Rozwiązanie pierwsze było bardzo nowatorskie i niekoniecznie zgodne z muzułmańską doktryną; wymagało też od autorów dużej odwagi, samodzielności myślenia i decyzji oraz teologicznej kompetencji. W piśmiennictwie muzułmanów litewsko-polskich tekst taki pojawił się dopiero w roku 1830; był to *Wykład wiary machometańskiej czyli islamskiej...* autorstwa Tatara i muzułmanina z Nowogródka, Józefa Sobolewskiego. *Wykład wiary...* zawierał również fragmenty przełożonego na język polski Koranu; ponadto był nie tylko napisany alfabetem łacińskim, ale został także... wydrukowany; dotąd sakralne teksty muzułmańskie istniały tylko w rękopisach. Autor tego kompendium wiedzy o islamie miał pełną świadomość faktu, iż jako pierwszy złamał swoiste *tabu* religijno-kulturowe, jednak stawiając przed sobą szlachetny cel krzewienia – jak to określał – *wiary Islamskiej* – czuł się w pełni usprawiedliwiony i rozgrzeszony⁶.

Rozwiązanie drugie miało na celu umożliwienie czytania (recytowania) świętej Księgi w języku arabskim dla tych, którzy nie znali arabskiego pisma. W ten sposób powstały transkrypcje fonetyczne Koranu; ich istotą było dążenie do oddania brzmienia arabskiego Koranu za pomocą alfabetu narodowego. Przykładem takiego rozwiązania może być transkrypcja Koranu dokonana w 1932 r. w Turcji; miało to więc miejsce w kilka lat po reformach Atatürka, a zwłaszcza po rezygnacji z używania w tureckim piśmiennictwie narodowym alfabetu arabskiego i wprowadzeniu alfabetu łacińskiego. Ten fakt najboleśniej dotknął właśnie piśmiennictwo religijne, dotąd istniejące wyłącznie w alfabecie arabskim.

8.

W tym kontekście trzeba też zwrócić uwagę na unikatowe rozwiązanie formalne, zastosowane we współczesnym zbiorze modlitw, który jest niewątpliwie odmianą współczesnego chamaiłu, autorstwa polskiego muzułmanina, Alego Smajkiewicza z Gdańska (Smajkiewicz 1970)⁷ (il. 5). Autor po stronie prawej zamieścił w modlitewniku tekst arabski, a po stronie lewej u góry – propozycję jego odczytu w alfabecie łacińskim (polskim), przy czym nie jest to klasyczny zapis fonetyczny, a nawet znacznie odbiega od poprawnej lekcji tekstu arabskiego, bowiem w technice zapisu zastosowano raczej uproszczone zasady polskiej ortografii, niż ścisłe reguły transkrypcji fonetycznej lub transliteracji⁸ alfabetu arabskiego.

⁵ Jeden z internetowych komentatorów doktryny islamu ujął to w taki sposób: „Kaźde tłumaczenie znaczenia Koranu, jest jedynie ludzką interpretacją słów Allaha”; por. *Koran w języku polskim*.

⁶ Szczegółowiej o źródłach cytatów koranicznych w publikacji J. Sobolewskiego (Łapicz 2013: 185–202).

⁷ Omawiane tu rozwiązania dotyczą zawartych w pracy fragmentów Koranu (sur) wykorzystywanych zwłaszcza jako obrzędowe i rytualne teksty modlitewne, por. np. s. 27–31 i in.

⁸ Analiza tych zagadnień z pewnością dostarczyłaby interesujących informacji o mechanizmach i zakresach asymilacji fonetycznej tekstów arabskich do systemu fonetycznego języka polskiego. Możliwe są również inne systemy praktycznej transliteracji tekstu arabskiego na łacinkę, przy czym są one raczej autorskie, stosowane doraźnie, a nie uniwersalne bądź jakoś obiektywnie standaryzowane.

Pod transkrypcją natomiast, na tej samej stronie – został umieszczony przekład fragmentów Koranu na współczesny język polski, przedrukowany z popularnej niegdyś wśród polskich muzułmanów publikacji Jakuba Szynkiewicza z 1935 roku⁹.

SIURETEL FATICHA

=====

Biśmillahi rrechmani rrechymi.

Elchamdu lillahi rebbil aleminie, rrechmani rrechymi, maliki jemiddini. Ijaki nieae'budu wiei'jjekie nieścicyniu. Ihdinie syratel muściekymie, syratel lezynie eń'antie alejhim, gajryl miegdubi alejhim wneladdalininie.

Tłumaczenie.

FATICHA - I-sza sura Koranu

W imię Boga Najmiłościwszego, Najmiłosierniejszego.
Chwała Bogu Żywicielowi i Władcy Światów, Najmiłościwszemu. Najmiłosierniejszemu, Mocarzowi Dnia Sądneho. Ciebie tylko wielbimy i do Ciebie zwracamy się o pomoc. Prowadź nas drogą prawą, drogą tych, nad którymi czuwa Łaska Twoja, a nie obarczonych gniewem Twoim i błądzących w mroczach

- سُوْرَةُ الْفَاتِحَةِ -

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ
الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
هُوَ مَلِكٌ یُّوْمَ الدِّیْنِ
اِیَّاكَ نَعْبُدُ
وَ اِیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ
اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیْمَ
صِرَاطَ الَّذِیْنَ
اَنْعَمْتَ عَلَیْهِمْ
وَ غَیْرِ الْمَغْضُوْبِ
عَلَیْهِمْ
وَ لَا الضَّالِّیْنَ

II. 5. Fragment zbioru modlitw muzułmańskich Alego Smajkiewicza

Fragment obejmuje surę Al-Fatiha w oryginale arabskim oraz zapis przybliżonego brzmienia arabskiego alfabetem łacińskim i ortografią polską, a także przekład sury na język polski z 1935 roku, autorstwa Jakuba Szynkiewicza

Jest oczywiste, że od strony merytorycznej, treściowej, przekład Koranu musiał być bardzo „niewolniczy” (tzn. filologiczny, wierny, dosłowny) – nawet wtedy, gdy „dosłowność” przekładu wiązała się z naruszeniem norm i zasad języka, na który był przekładany. Postulowany rygorizm translatorskiej dokładności i adekwatności, pożądaný zwłaszcza przy translacji tekstów religijnych i uznawanych za objawione, był najpełniej osiąganý w przekładach interlinearnych, a samo pojęcie *przekład interlinearny* w praktyce translatorskiej stało się wręcz synonimem *przekładu dosłownego*. Tak je właśnie rozumie współautor współczesnego, a zarazem pierwszego, interlinearnego przekładu *Nowego Testamentu* z greki na język polski, ks. prof. Remigiusz Popowski, czemu dał wyraz w przedmowie do przekładu:

⁹ Przekład sury *Otwierającej* (I) zawarty w maszynopisie Alego Smajkiewicza, którego autorem był jednak Jakub Szynkiewicz (1935: 8). W maszynopisie Smajkiewicza nie ma na ten temat stosownej informacji.

Przekład interlinearny stara się przede wszystkim zbliżyć do myśli oryginału przez możliwie maksymalne wydobycie znaczeń i oznaczeń każdego wyrazu, natomiast składnię i piękno literackie stawia na dalszym miejscu [...]. Interlinearny przekład ma przybliżyć oryginalną formę objawionego słowa tym, którzy nie znając greki lub znając ją niedostatecznie, pragną pojąć sens każdego wyrazu i nawet z najmniejszej wypowiedzi wydobywać skarby Mądrości Bożej (Popowski 1994: XI–XIII).

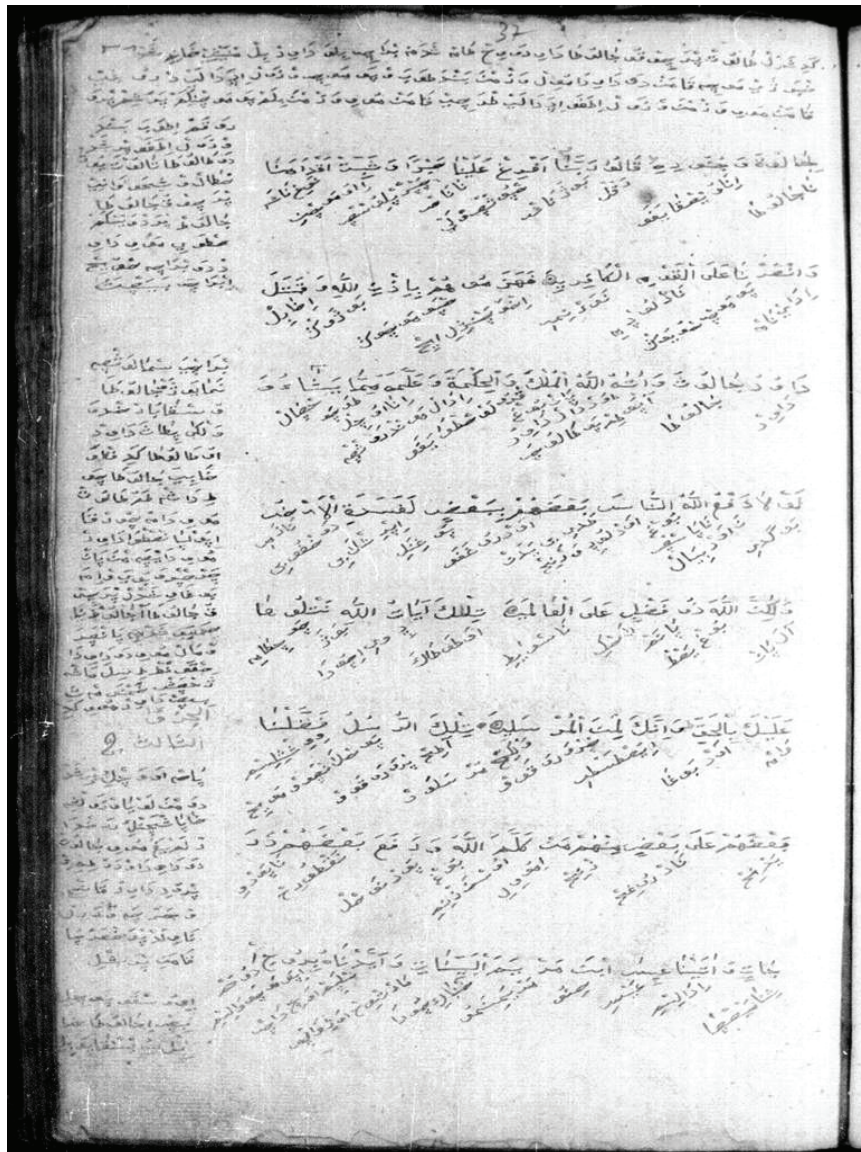
Cytat ten w całej pełni można również odnieść do interlinearnych przekładów Koranu, w tym także do przekładu dokonanego w XVI/XVII wieku przez litewsko-polskich muzułmanów. Zwłaszcza, że przekładom tym przyświecała idea właściwa wszystkim muzułmańskim tafsirrom, mianowicie kompetentne wyjaśnianie, tłumaczenie, interpretowanie sensów i treści zawartych w świętej Księdze, a nie sporządzanie imitacji¹⁰ Koranu w języku nieliturgicznym, niearabskim, czyli w tym wypadku polskim lub/i białoruskim. Dlatego język przekładu Koranu, a ściślej: język koranicznego komentarza, z założenia niekoniecznie musiał być „gładki” i poprawny, bowiem przekład nie był ani przekładem artystycznym, ani parafrazą literacką; był natomiast przekładem literalnym, mocno trzymającym się morfologicznej i syntaktycznej, a nawet graficznej (np. zapis języków słowiańskich alfabetem arabskim!) specyfiki oryginału.

Z taką właśnie – doktrynalnie dopuszczalną i akceptowalną – sytuacją mamy do czynienia w wypadku dwóch kolejnych przekładów Koranu na język polski: sponsorowanego przez Ruch Ahmadiyya w Islamie przekładu z 1990 r. oraz przekładu (z języka angielskiego) autorstwa Jarosława Surdela z 2011 r.; w obu tych publikacjach polski tekst Koranu jest ilustrowany arabskim oryginałem. Tym samym tekstowy wariant polski dla polskojęzycznych wyznawców islamu jest tu tylko pomocą, objaśnieniem, komentarzem do oryginalnej, najczęściej niezrozumiałej dla przeciętnego muzułmanina polskiego, wersji arabskiej. Ci polscy muzułmanie, którzy modląc się po arabsku nie rozumieją wypowiedzianych przez siebie słów – otrzymali pożądaną i doktrynalnie dopuszczalną pomoc w postaci równoległego polskiego „objaśnienia” czy też „komentarza” do Świętej Księgi. Tak rozumiany przekład Koranu na język polski – zarówno w wersji autoryzowanej przez Ruch Ahmadiyya, jak i w wersji translacyjnej J. Surdela – są więc nie tyle przekładem, ile objaśnieniem, nie tyle Koranem, ile – tefsirem! Takim samym jak tefsiry, które powstały w XVI/XVII wieku w środowisku muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Różnica dotyczy jedynie strony formalnej: rękopiśmienny tefsir Tatarów litewsko-polskich zachowuje klasyczną formę przekładu interlinearnego, natomiast *Święty Koran* Ruchu Ahmadiyya oraz Koran w przekładzie polskim J. Surdela mają równoległy układ oryginalnego tekstu arabskiego oraz przekładowego – polskiego.

W ten sposób zarówno najstarszy (pierwszy) przekład Koranu na język polski (z 2. poł. XVI w.), autorstwa Tatarów – muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, jak i oba przekłady młodsze (czyli z roku 1990 oraz 2011) mają status i akceptowaną przez dogmatykę islamu formę... tafsirów, to znaczy ‘wyjaśnień, objaśnień, wykładni’ arabskiego oryginału Świętej Księgi w języku polskim.

¹⁰ W renesansowej teorii przekładu przez *imitację* rozumiano naśladowanie autorów starożytnych. Natomiast *emulacja* – w duchu głoszonych wówczas teorii translatorskich – miała być wyższym stopniem *imitacji*, zakładała bowiem współzawodnictwo z klasycznym wzorcem.

Dla pełnego obrazu zróżnicowania formalnego przekładów Koranu należałoby uwzględnić porównawczo szereg innych elementów, np. typ i rodzaj pisma arabskiego, zdobnictwo, uwzględnianie lub nieuwzględnianie struktury Koranu, to znaczy podziału tekstu na numerowane sury, ajaty, dżuzy, hizby i manzyle, usytuowanie glos, komentarzy, dopisków objaśniających, typ paginacji stron lub kart (reklamanty, numeracja arabska...) itp. Te jednak zagadnienia zostaną opracowane przy innej okazji (por. m.in. Łapicz 2014: 411–424).

Il. 6. Przykład rozbudowanych dopisków (glos),
umieszczonych na marginesach strony rękopisu. Tefsir, 1788 r.

Skan oryginału przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego. Fot. Czesław Łapicz

Bibliografia

- Cook, Michael 2001. *Koran*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Grecko-polski Nowy Testament* 1994. Tłum. ks. Remigiusz Popowski SDB [&] Michał Wojciechowski. Warszawa: Vocatio.
- Koran z interpretacją i przypisaniami w języku polskim* 2011. Tłum. z języka arabskiego na język angielski Ali Ūnal. Tłum. z języka angielskiego na język polski Jarosław Surdel. New Jersey: Tughra Books.
- Koran w języku polskim* [b.d.]. Publikacja internetowa dostępna na stronie: http://www.planeta-islam.com/koran_polskie_tlumaczenie.html [27.01.2018].
- Łapicz, Czesław 2013. „Źródła cytatów koranicznych w Wykładzie wiary machometańskiej czyli islamskiej...”. W: Joanna Kulwicka-Kamińska [&] Czesław Łapicz (red.). *Tatarzy Wielkiego Księstwa Litewskiego w historii, języku i kulturze*. Toruń: TNT.
- 2014. „Struktura i statystyka Koranu w piśmiennictwie Tatarów – muzułmanów Wielkiego Księstwa Litewskiego”. W: Andrzej Moroz [&] Piotr Sobotka [&] Magdalena Źabowska (red.). *Maiuscula Linguistica. Studia in honorem Professori Matthiae Grochowski sextuagesimo quinto dedicata*. Warszawa: BEL Studio.
- Muchliński, Antoni 1858. „Zdanie sprawy o Tatarach litewskich, przez jednego z tych Tatarów złożone sułtanowi Sulejmanowi w r. 1558. Z języka Tureckiego przełożył, objaśnił i materiałami historycznymi uzupełnił A. Muchliński, professor zwyczajny literatury Tureckiej w Cesarskim St. Petersburgskim uniwersytecie”. *Teka Wileńska* 1 (4): 241–272; 2 (5): 121–179; 3 (6): 139–183.
- Qur'an-ı Kerim* 2006. Qırımtatardja izaatlı terdjimesi. Perekład Qorana kırıms'qotatars'quyu movoyu. Tłum. Xadji Muxammed-Rızı Fazıl.
- Smajkiewicz, Ali 1970. *Zbiór modlitw do wykonywania obrzędów azanu, nikiachu, dżenazie i składania ofiary „kurban”*. Gdańsk: wydany w formie kserokopii.
- Stankievič, Jan 1933–1934. „Přispěvky k dějinám běloruského jazyka na základě rukopisu ‘Al-Kitab’”. *Slavia* 12: 357–390.
- Szynkiewicz, Jakub 1935. *Wersety Koranu*. Sarajewo. Reprint 1995. Białystok: Muslim Students Society in Poland.
- Usta, Halil İbrahim 2011. *Orta Asya Kur'an Tefsiri*. Ankara: Poyraz Ofset Matbaacılık.
- Źuk, Leszek 2002. „Pierwsza sura Koranu”. *Znak* 54(2), 561: 42–64.